

IV. DE INNEMING VAN BREEDEVOORT DOOR DE GEUZEN IN 1572.

De eerste periode van tien jaren van het Anholter pandschap over Breedevoort wordt beheerscht door de troebelen, die aan den tachtigjarigen oorlog voorafgingen, en besloten door de inneming in het jaar 1572 door Graaf Willem van den Bergh op zijn tocht om de IJsselsteden voor den Prins te veroveren, gevolgd door zijn vlucht, toen Don Frederik verscheen, die de veroveringen weder ongedaan maakte en het schrikkelijk bloedbad te Zutphen aanrichtte.

Sprekende over den veldtocht van Van den Bergh verhaalt Van Vloten, dat de Geuzen zeer belemmerd zijn geweest door gemis van grof geschut. „Naar Zutphen kwamen zij met een enkel stuk en vonden daar weinig of niets; op 't kasteel te Breêvoort, van 'twelk de heer van Anholt, de met de Geuzen heulende Dirk van Bronckhorst en Batenburg, pander was, en dat hun door diens drost en slotvoogd, Jan van Broickhuysen, den 20en Juny werd overgegeven, werden zij vijf of zes veldstukken meester, die zij van daar naar Zutphen vervoerden” 1). Fruin veronderstelde terecht, dat Van Vloten deze bijzonderheid uit een ongedrukte bron, aan hem onbekend, moest hebben geput 2). „Met groote inspanning,” zegt Fruin zelf, „houdt de Prins” — in 1570 — „een legertje bijeen om de IJsselsteden, als ze veroverd zullen zijn, te behouden. Bij voorbaat zorgt hij ook reeds voor gouverneurs dier steden. Zijn zwager, graaf van den Bergh, belast zich op zijn verzoek met het commando in Zutphen en in de gansche Graafschap, en Meroode, heer van Rummen (later in 1572 als gouverneur van Mechelen vermaard geworden) met dat van Deventer en Kampen.” Dan melden zich er meer; o. a. Lumey. „Een ander groot heer van Gelderschen adel, die insgelijks mee wil doen en van wien de Prins maar half gediend schijnt te zijn, komt in de briefwisseling herhaaldelijk voor, doch slechts onder den schuilnaam van Adriaen Cornelissen; ik meen in hem jonker Dirk van Bronckhorst en Batenburg, heer van Nedermormter, te herkennen, dezelfde die, in 1572 met commissie van den graaf van den Bergh als

1) J. van Vloten, Nederlands opstand tegen Spanje in zijn eerste ontwikkeling en voortgang (1572—1575). Haarlem 1858, blz. 43; Gelre, Bijdr. VIII, blz. 112.

2) R. Fruin, De tachtigjarige oorlog, 's-Gravenhage 1909, II, blz. 83, aant.

stadhouder van het opgestane Friesland optredende, meer tweedracht gesticht dan diensten bewezen heeft" 1).

Van Vloten begaat de onjuistheid, van Dirk van Bronckhorst en Batenburg te zeggen, dat hij met de Geuzen heult. Dat Fruin aan denzelfde dacht, zou men eerst niet denken, daar hij het stadhouder-schap van Friesland noemt 2); en toch deed hij het, daar hij het er voor houdt, dat Dirk de eigenaar van de door Van Vloten bedoelde kanonnen, en dus de pandheer van Breedevoort is; diens heulen met de Geuzen ontkent hij niet.

Dat de heer van Anholt en pandheer van Breedevoort met de Geuzen geheuld heeft, is een legende, die zich tot op onzen tijd gehandhaafd heeft en wel, gelijk wij zullen zien, op meer dan één grond 3). D'Ablaing van Giessenburg heeft echter reeds in 1877 een zeer juist beeld van Dietrich van Bronckhorst-Batenburgs godsdienstige en politieke gezindheid gegeven 4). Hoe Van Vloten aan een ongedrukte bron over 1572 is gekomen, kunnen wij niet ophelderen, te minder omdat hij uit die bron wel een betrouwbaar bericht over de kanonnen, maar toch geen goede aanwijzingen omtrent Dietrichs standpunt bij die gebeurtenis schijnt te hebben kunnen ontleenen. Hoe dit zij, de gegevens uit het Anholt archief over de eerste tienjarige periode, die wij thans gaan behandelen, zullen ons alle gewenschte inzicht openen in de historische waarheid omtrent des pandheeren denken en doen.

Toen Willem van den Bergh, in 1556 gehuwd met Maria, zuster van prins Willem, met eenige samengeraapte Duitsche benden 5) in het Zuiden de Graafschap binnen viel, was dit niet het eerste Geusgezinde optreden in deze streken. Dietrich van Bronckhorst-Batenburg mocht wel zooveel mogelijk trachten buiten de Nederlandsch-Spaansche oneenigheden te blijven, het gebied van Breedevoort werd er niet minder om betrokken in den langzamerhand vaste vormen aannemenden strijd.

Reeds 9 Aug. 1567 verklaart de rentmeester van Breedevoort, Johan van Broickhuysen, namens den pandheer aan den plaatsvervanger van den Stadhouder, dat Bronckhorst meermalen den Stadhouder en kanselier des Konings mededeeling had gedaan van het

1) R. Fruin, a. w., blz. 62—64. Adriaen Cornelissen is te vinden in de Archives ou corresp. inéd. de la maison d'Orange-Nassau, Suppl. door J. F. van Someren: La correspondance du prince Guillaume d'Orange avec Jacques de Wesembeke, Utr.—Amst. 1896, zie reg. en blz. 215. Het huis „Osserden bij Wezel" is mij nog onbekend. Dat Osserden ook een pseudoniem zou zijn, valt nauwelijks te denken. Vgl. H. A. Enno van Gelder, De Ned. adel en de opstand tegen Spanje, Tijdschr. v. Gesch. XLIII (1928), blz. 19.

2) Van Meteren, Historie der Nederlandscher en haarder Naburen oorlogen, 's-Gravenhage 1614, I, f. 77 recto.

3) J. S. van Veen, Het graafschap Berg in de eerste jaren van den tachtigjarigen oorlog (1568—1572), Gelre, VIII, (1905), blz. 132: Diederich van Bronckhorst, heer van Anholt, begonstigde in het oog vallend de geuzen (1570).

4) D'Ablaing van Giessenburg, Bannerheeren en Ridderschap van Zutphen, Gesch. ged., blz. 12 v.v.; hij kent den sterfdatum niet, blz. 13.

5) P. J. Blok, Geschiedenis van het Nederlandsche volk, III, blz. 111.

algemeen verbreide gerucht, dat de „Brederodeschen oder Geusen, wie man sie nennt”, samenspannen om huis, stad en ambt van Breedevoort met geweld in bezit te nemen. De pandheer had daarom gevraagd, er een aantal soldaten op kosten van den Koning te leggen, daar „de eigendom der heerlijkheid den Koning en het pandschap den Heer te Anholt toekomt”. Steeds bleef echter het antwoord, dat het gevaar zoo groot wel niet zou wezen. Maar aangezien het gerucht steeds sterker wordt, dat de Brederoschen hun verzamelaarsplaats te of bij Winterswijk, onder het ambt, hadden, vraagt de drost nu nog eenmaal, ter voorkoming van groote schade, hulpverlening en protesteert hij reeds bij voorbaat tegen de verliezen, die zijn Heer tengevolge eener mogelijke invasie zou te lijden hebben 1). Aan dit verzoek is blijkbaar geen gevolg gegeven. Toch waren het geen looze geruchten geweest, waarmee Dietrich zijn rentmeester naar Arnhem had gezonden. In diezelfde eerste Augustusdagen van 1567 had de drost van Breedevoort, Jacob van der Capellen, voor zeker medegedeeld, dat Hendrik van Brederode in Gemen, bij graaf Joost van Schauenburg aldaar, was aangekomen. Te Arnhem was dit niet onbekend; reeds 29 Juni had het Hof den landdrost bevolen om onderzoek te doen of te laten doen naar de aanwezigheid van Hendrik van Brederode te Gemen; een maand later werd hem weder gevraagd inlichtingen aangaande doen en laten der Geuzen bij Borken, Gemen en Wezel 2). De Brederosche troepen waren van Gemen en Borken grootendeels weggetrokken, waarheen wist men niet; alleen de hopliden waren gebleven 3). Bedoeld is zeker, dat zij ontslagen waren wegens geldgebrek en dat was voor het platteland, waar zij zich dientengevolge van het noodige zelf zouden voorzien, des te erger. Van Joost van Schauenburg berichtte de drost verder, dat hij het op Breedevoort gemunt zou hebben 4); de bisschop van Munster wierf reeds zijnerzijds soldaten; vandaar dat ook Breedevoort niet langer zonder garnizoen kon.

Ruim een half jaar later wordt door den drost weder Dietrichs bezorgdheid gaande gemaakt door de mededeeling, dat de te Werth (aan den IJssel) liggende knechten — eveneens Geuzen — zich onder Breedevoort willen legeren. Ook te Werth bezat Dietrich een huis. Hoog noodig oordeelt de drost het daarom, dat de pandheer voor garnizoen zorgt; men verwondert zich er over, dat Breedevoort nog niet voorzien is, daar toch alle steden en huizen, die van den Koning zijn, bezetting ontvangen 5). Het is dus duidelijk, dat de Spaansche

1) Register, no. 1184, F. S.-S. Arch.

2) Corr. v. h. Hof met het Kwartier v. Zutphen, min., 29 Juni, 27 Juli, 12 Aug. 1567, ncs. 3265, 3276, 3279, Rijks-Arch. te Arnhem; zie ook den brief van de Regentes aan den Stadhouder, 24/25 Juli 1567, uitg. Van Veen, no. 544, met aant., blz. 599 vg.

3) 6 Aug. 1567, Kriegsakten no. 256, Bd. I, F. S.-S. Arch.

4) Ook recht op Breedevoort beweerde te hebben, volgens dit schrijven. Op welken grond? Bedoeld kan alleen zijn op het pandschap. Dan zou hieruit reeds kunnen blijken, dat graaf Joost de politieke gezindheid van den Anholter juist taxeerde.

5) 21 Apr. 1567, orig., Kriegsakten no. 256, Bd. I, F. S.-S. Arch.

overheid Dietrich zelf voor Breedevoort wilde laten zorgen; dat spaarde haar kosten 1). Maar Dietrich schrikte er nog voor terug, iets te doen, nu een strijd op handen was, waarin hij zelf neutraal wenschte te blijven; de daden moesten van den Koning uitgaan. Over ruime geldmiddelen beschikte hij bovendien niet.

Eindelijk, in het laatst van 1568, zijn er dan toch soldaten te Breedevoort 2). De drost moest echter de soldij immer blijven voorschieten en de borgmannen moesten zich de inkwartiering op crediet maar laten welgevalen. Nog in 1573 beklagen dezen zich tegenover Jacob van Bronckhorst-Batenburg over zulk een schending van hun privileges, waarop slechts het antwoord van den Heer — die nooit eenige kosten wilde noch kon restitueeren — dat hij die vrijheden niet kende en ze dan maar eens bewezen moesten worden 3). Deze soldaten waren aan hun oorspronkelijke vendels door den Stadhouder ontnomen. De bevelhebbers dier vendels willen hen echter spoedig niet langer afstaan en verzoeken den drost hen te doen terugkeeren zonder soldij en met het geld der soldij de kosten der inkwartiering te voldoen! De knechten traden zóó eigenmachtig op, dat men ze, ook al was men er finantiëel ingelooopen, toch maar liever met deze afspraak wilde laten gaan.

Teekenend voor Dietrich is nu, dat hij zijn drost verwijt, deze troepen eigenmachtig, zonder zijn bepaald bevel, in Breedevoort toegelaten te hebben. Men had in plaats hiervan een aantal betrouwbare onderdanen uit het ambt zelf kunnen gebruiken, die veel minder lasten en bezwaren veroorzaakt zouden hebben dan „deze reeds veel te lang gedulde moedwillige bandieten”, schreef hij 4). Dat was esprit d'escalier en een onbillijk verwijt: de drost zag de gevaren die dreigden, duidelijker dan zijn Heer. Daarvan liet hij zich in alle onderdanigheid dan ook niet onbetuigd:

„Ierstlick op dat punctt, alsdat ich buten u Edh. voerweetten mich soll hebben gelusten lathen, mijn heer den Grave van Megen, stattholder des furstendumbs Gelre unde graeffschap Sutphen, umb knecht angesocht solde hebben, umb tho Brefoert tho mogen bliffen, waerop ich u Edh. nicht verholten en kan, wie oeck u Edh. aen 5) twiffell noch waell bewust, welcher gestalt u Edh. mich waell voer en jaer oft lenger met een kredensschrift 6) aen mijn heer van Megen opgemelt op Aernhem affgeferdicht, umb sijn G. muntelich aen to seggen, welcher gestalt thohans vast allerley oproer in allen landen were und sich oeck hier unde daer vast allerley volck vergaderden, sodat sich en ider enes affertoghes befruchtende 7) were, so dan tho

1) Corr. v. h. Hof met het Kwartier v. Zutphen, 14, 22 Juni 1568, R. A. Arnhem.

2) 4 Dec. 1568, Akten Breedevoort no. 17, F. S.-S. Arch.

3) 29 Jan. en 8 Apr. 1573, orig., Akten Breedevoort, no. 8, F. S.-S. Arch.

4) 5 Dec. 1568, copie, Kriegsakten no. 256, Bd. I, F. S.-S. Arch.

5) Zonder.

6) Geloofsbrief.

7) Een overval vreezende.

Brefort seer weynich volx were unde durch die pest verstorven; so dan die huusser unde vestungen vast allenthalven met lude versoert wurden, off sijn G. dan oeck gelieffden, tho Brefoert ennige provisy van volck the doen. Daerop sijn G. mich ter antwoert gegeffen, sijn G. verseggen sich 1), et en soll noch so balde ghene noet doen, unde so et nodich wurde, alsdan wollen sijn G. provisy van volck doen, met wyder reden. Wyders wetten sich u Edh. tho erinneren, welcher gestalt Mester Johan van Broeckhuusen 2) hierbeforens in stat u Edh. tho Aernhem ene protestaty gedaen, interponiert voer den schaeden aengaende dat amptshuis und herlichheyt Brefoert met knechten tho besetten, wyderen inholt; ferner als mijn heer van Megen, stathelder opgemelt, Stroeff 3) mit synen vendel knechten tho Brefoert schickten, hebbe ich dieselve op u Edh. behaegen in lathen trecken, datselve hebbe ich u Edh. thogeschreven und wes u Edh. sonder twyfell noch waell bewust, aen noet 4) tho verhaellen. Als mijn heer van Megen opgemelt tho Brefoerth was, umb die vestunghe tho besichtigen, doe heefft sijn G. bedocht, eth en hedde daer nicht lichtlich noet, wanneer daer volck in weer. Daerop hebbe ich sijn G. geantwort, dat daer nicht voell volx in en weer, sonder den meerendeell aen die pest gestorven. So wanneer 't sijn G. nodich beducht to sijn, kunden sijn G. etteliche knechten daer schicken. Als nu sijn G. tho Aelten metten legger opbreken wollen, hebben sijn G. mich durch enen tromppetter aen laten seggen, ich solde van stonden aen by sijn G. kommen. Doe hebben sijn G. mich die 30 knechten metgedaen unde mich befaellen, ich solde die poerten unde die wacht daermeth besetten; unde sijn G. sachten, wie dat die knechten nicht waell gelt en hedden, ich solde em wat geldes verstrecken; sijn G. wollen mich dat gelt iersttages wederom stellen, unde sijn G. wollen den hopman befelen, dat he die knechten oeck oer gelt schicken solle, wie oeck thom deell geschiet; sodat u Edh. und der des verstendich waell lichtelich affnemen kunnen, dat mijn heer van Megen opgemelt die knechten om mynent willen nicht to Brefoert gelaeten, sondern voell meer Kon. Maetz. erffenis und u Edh. pantbehuissinge daermet tho besetten und tho bewaren. Und ich en geloeffe nicht anders, dan dat mijn heer van Megen gemeynet u Edh. sonderlinge gunst daeraen gedaen tho hebben, die knechten van dat vendell tho nhemen und binnen Brefoert to leggen. So solle ich verhaepen, dat men mich die dinghe nicht then erchsten en soll behoren aff to nemen, so oeck u Edh. die knechten altijt waell

1) Vleide zich met de hoop.

2) Rentmeester van Bredevoort.

3) Dezelfde als genoemd bij Van Veen, De afval van Graaf Willem van den Berg in 1583, Gelre, IV, blz. 238? Althans wel dezelfde, om wiens vendel de landdrost van Zutphen aan het Hof vraagt, 18 Juni 1568, met het oog op den verwachten aanval van die van Ulfst (Geuzen) op Bergh; maar het Hof antwoordt, dat van het kleine garnizoen te Arnhem geen vendel gemist kan worden, 18 Juni 1568, Corr. v. h. Hof m. h. Kwartier van Zutphen, nos. 3408 en 3409, R. A. Arnhem (de spelling is hier Stroiff).

4) Onnoodig.

quijt hedde kunnen worden, wanneer u Edh. dieselve nicht en hedde willen hebben" 1).

Blijkbaar zijn deze soldaten dus verscheidene weken aanwezig geweest. Spaansche ruiters voerden ook vijandelijkheden uit tegen Zutphen, omdat men hen daar niet opnam wegens gebrek aan kwartier, dat reeds door de troepen van Arenberg in beslag was genomen. Zoo ging het meer. En niet eerder dan nadat hij van hun baldadigheden en van de moeilijkheden in zake de soldij vernomen had, liet Dietrich den drost weten, dat hij hen eigenlijk nooit had willen hebben. Onzijdig in den oorlog, die nu uitbrak, kon hij echter niet blijven 2). De Spaansche overheid van Gelre, door Alva zelf goed ingelicht, beval hem zich op alle gebeurlijkheden voorbereid te houden, den Geuzen geen voet te geven en met den nieuwen Stadhouder, Gilles van Barlaymont goede correspondentie te houden 3).

Zes weken later is hetgeen dreigde werkelijkheid geworden. Het jaar 1572 is voor het geheele land veelbewogen geweest. Overal in de Nederlanden zocht men vasten voet tegen den invoerder van den tienden penning te verkrijgen, al was het krijgsplan door de nog onverwachte inneming van Den Briel door de uit Engeland weggezonden Watergeuzen verward geworden. In Mei nam Lodewijk van Nassau Bergen in Henegouwen en Alva, die terecht vermoedde, dat dit het voorspel was van het optreden van een Fransch leger, bleef in het Zuiden, het gevaar in het Noorden althans minder groot achtende. Hierdoor hadden in Holland en Zeeland intusschen veel meer steden gelegenheid om af te vallen en zich zelfs tegen hem te versterken. In Friesland heroverde Caspar de Robles ze spoedig weer. „Terwijl de Grave van der Marck dus doende was in Holland en de steden derselver vast innam in den name van den Prince van Orangien: so is oock Willem Grave van den Berge, de swager van den Prince van Orangien, eenen hoop volx bij den anderen vergadert hebbende in 't Graafschap van Zutphen gevallen, en heeft aldaer verscheiden steden ingenomen, want hij deselve steden van krijgsvolk onversien vant, also heeft hij aldaer ingekregen de steden van Zutphen, Deutecum en Doesburch" 4). Daarbenevens ook Breedevoort.

Uit Dillenburg regelde Willem, by der gratien Gods Printze van

1) 8 Dec. 1567, orig., Kriegsakten no. 256, Bd. I, F. S.-S. Arch.

2) Van een vermeende bezetting van Breedevoort door de Geuzen is nog sprake in een brief van den Stadhouder aan den drost, 20 Dec. 1570, omgekeerd 24 Dec. 1570; van een dreigenden inval der Geuzen in 1571, waartegen de drost 15 (!) man mag aanwerven, brieven van 25, 26 Apr., 2 Mei 1571, alles in de Corr. v. h. Hof met het Kwartier van Zutphen, nos. 3953, 3954, 4015, 4017, 4025, R. A. Arnhem. Alva verzoekt Dietrich als pandheer om ook zijn deel in de bede ter bestrijding van de oorlogskosten bij te dragen, 19 Dec. 1571, Corr. de Gueldre et de Zutphen, XIII, f. 252, R. A. Brussel. Wanneer tegenstanders van de Spanjaarden heul zoeken onder de pandheerlijkheid, staat Dietrich niet toe, dat men, door hen gevangen te nemen, zijn soevereine rechten schendt, 6, 10 Mrt. 1572, enz., Corr. v. h. Hof met het Kwartier van Zutphen, nos. 4301, 4308, enz., R. A. Arnhem.

3) Bijlage III.

4) Bor, 6de Bk, blz. 381.

Orangien, dezen veldtocht reeds in het vroege voorjaar. Toen deze dreigde, stonden kanselier en raden des konings den pandheer van Breedevoort op diens verzoek ditmaal reeds binnen veertien dagen toe op kosten van Z. M. 50 soldaten, voorloopig voor den tijd van een maand, aan te werven ter bescherming van huis en stad 1). Als dat aantal te klein is, vraagt Dietrich om nog 50 en ook om inlossing van de belofte van een goede regeling der betaling. Doch daar werd Breedevoort reeds opgeëischt door de Geuzen — en blijkt, dat men te Arnhem nog slechts met de werving bezig is; men bepaalt zich tot het advies, dat de drost zelf, met de hulp, die hij reeds heeft, alles in het werk moet stellen om de poorten nog gesloten te houden; „naar onze vaste overtuiging kan zulk een plaats niet zonder geschut veroverd worden” 2).

Op den zelfden dag, waarop laatstbedoeld antwoord aan Dietrich te Arnhem werd opgesteld, ging er ook een brief in omgekeerde richting. De Anholter schreef, dat het leger uit Werth — dat zijn de troepen van Willem van den Bergh — den 9den Juni naar Breedevoort was getrokken en onder bedreiging de overgave der stad had geëischt. En dat, terwijl de drost het eerste vijftigtal soldaten nog niet eens vol had kunnen maken! „Daar de burgers, van welke ook eenigen de stad verlaten en met de anderen gemeene zaak gemaakt hebben, niet sterk genoeg zijn om weerstand te bieden; daar verder verluidt, dat zich in Werth en Wertherbroek een nieuwe bende ruiters en voetvolk met geschut zou hebben gelegd, die zich vermoedelijk bij de eerste bende zal willen aansluiten, vraag ik, of ik op ontzet van Breedevoort mag hopen. Indien niet, dan zal ik genoodzaakt zijn, de stad op te geven om nog zooveel mogelijk voor de goede lieden, die er in wonen, onherstelbare schade aan lijf en goed te voorkomen 3).”

Dat was de eenige wijze, waarop Dietrich handelen kon. Hij heeft de situatie zeer goed geweten, waarin Breedevoort komen zou, en met het pandschap ook hij zelf. Allerlei berichten ontving hij bovendien. Eveneens op den zelfden dag schreef hij aan zijn stadhouder te Baer, den ons reeds bekenden Mr. Johan van Broickhuysen, dat de versche troepen nog niet te Werth liggen, naar hem was medege-deeld en dat het ook onzeker is, of zij die plaats wel zullen uitkiezen. Maar wel hield het gerucht stand, dat ze op marsch zijn en dat de Prins in eigen persoon er bij is. En voor het geval, zoo ongeveer gaat hij voort, dat zij hun plan ten opzichte van Breedevoort ten uitvoer leggen, wil ik het liefst aannemen, dat het hun meer om het verkrijgen

1) 19 Mei 1572, orig., Kriegsakten no. 256, Bd. I, F. S.-S. Arch., vgl. Corresp. de Gueldre et de Zutphen, XIV, fol. 103, R. A. Brussel, en J. S. van Veen, Uit den zomer 1572, Gelre XXIV, blz. 179—181, en de daar gepubliceerde stukken; de opsomming bij den brief van den Prins van Oranje aan Johan van Nassau 17 Juli 1572, Groen, Archives, III, no. CCCLXXVI, p. 463, vgl. p. 492.

2) 10 Juni 1572, copie, Kriegsakten no. 256, Bd. I, F. S.-S. Arch.

3) 10 Juni 1572, copie, Kriegsakten no. 256, Bd. I, F. S.-S. Arch. Over de weinige hulp van het Hof in dezen tijd ondervonden, beklagt hij zich ook nog 19 Nov. 1573, ben. bijlage X, en beklagen zich zijn erfgenamen in de gansche latere lijdensgeschiedenis.

van geschut, dan om de verovering van huis en stad te doen is, daar zij nog geen geschut bij zich hebben.

Korten tijd scheen het, of Van den Bergh Breedevoort zou laten liggen: hij trok noordwaarts door, regelrecht op Zutphen af, dat den 9den Juni veroverd werd. Vandaar zond hij echter zijn eischen naar het stadje 1). Hij deed dit in naam van den Prins, van wien hij commissie had ontvangen op 29 April 1572, van den Dillenburg. Het is bekend, dat de Prins in diezelfde maand aan Jonker Diderik Sonoy, als zijn luitenant voor het Noorderkwartier, commissie gaf 2). De commissie voor graaf Willem — voor zoover ik weet tot hiertoe nergens gepubliceerd — luidt in hoofdzaak daaraan gelijk. De Prins treedt op als soeverein van het prinsdom Oranje en komt den Nederlanden van koning Philips te hulp om hen van „die Hertouge van Alven mit synen godtloesen Anhangk” te verlossen 3). Van den Bergh krijgt voor zijn deel de opdracht om de „steden en landen van Zutphen, der Veluwe, Nymegen ende Overissel, und die darmit by alle wegen und middeln hem mogelick siinde van unsentwegen tot dienste van die Con. Matt. in tho nemmen”. Hij moet de ingezetenen aldaar den eed van trouw doen afleggen „folgentz die forme, die hem gegeven hebben”, en goede correspondentie met den Prins houden betreffende alle bijzonderheden, „sonder dat he dieselvege steden off landen jemandtz sall moegen overleveren in wat naemen dat dat waer, sonder unsen expresse bevehl und consent”, waarop Van den Bergh zweert. Van deze commissie berust een volledige copie in het Anholtische archief, daar sinds de Juni-dagen van 1572 bewaard 4).

De geschiedenis kreeg een kort verloop. Macht om zich te verweren had Breedevoort eigenlijk, zooals wij zagen, niet. Een week na den val van Zutphen deelde de drost aan Dietrich mede, dat de Geuzen alle steden in de Graafschap bezet hadden en dat zij zeker Breedevoort en Anholt ook zouden nemen, als de pandheer hun wenschen niet vervulde. „Den hope is thoe groit und thoe mechtig, und u Edelh. mugen waell mit dencken, dat all etlich bei den hoep sein, die nicht liever sien en solden, dat sie Anholt eroveren solden. Ick en weet gein untsett. Als ich hoere, die van Wenterschwijck und Alten willen niet kommen waecken, doch mit die van Althen is mitleiden thoe hebben, naedem den toich dairdurch gaat” 5). De naburige dorpen

1) Van den Bergh aan Breedevoort 12 Juni 1572, copie, Kriegsakten no. 256, Bd. I, met het antwoord van de inwoners van Breedevoort daarop, 14 Juni 1572, F. S.-S. Arch.

2) Bor, Van de Nederlantsche oorloghen, Utrecht 1601, fol. 125; de Commissie voor Lumey, fol. 133 verso, 134.

3) Vgl. Van Eysinga, Eenige kanten van het internationaal statuut van den wordenden Noord-Nederlandschen staat, Leiden 1929, blz. 12.

4) Bijlage IV; niet genoemd bij Van Someren, Commissieboek van Prins Willem I, 1572, 1573, 1574, in De Navorscher, 1897, blz. 377 vv.

5) Omdat het leger daardoor trekt. De meeste hier gebruikte stukken zijn gebundeld: „Abschreibung der vorgelauffner Missiven und Handels, so sich in den Kriegslaffen Anno LXXII tusschen den Graven van dem Berge und Heren van Anholt thoedragen, dat Huyss, Statt und Ampt Bredefort thom merendeill belangende”, Kriegsakten no. 256, Bd. I, F. S.-S. Arch.

hadden blijkbaar geen moed om tegen den Prins te kiezen en Breedevoort uit Willems handen te helpen houden. Binnen enkele dagen is de beslissing dan ook gevallen 1). De vesting wordt opengesteld om beleg en bloedvergieten te voorkomen. In geen geval toont de pandheer hiermede, partij voor de Geuzen gekozen te hebben; hij handelt slechts noodgedwongen. Willem van den Bergh stelt dan, in overeenstemming met zijn commissie, Gisbert van Heerde 2) aan om als kapitein het huis en het geschut met de munitie en de weerbare bezetting te besturen, alles onverminderd de rechten van den pandheer. De kapitein moet trachten gedaan te krijgen, dat de omliggende dorpen direct het noodige proviand op het huis afleveren tegen een bewijs van den graaf, dat hij hen, als hij gelegenheid heeft, daarvoor behoorlijk schade-loos zal stellen. Wanneer er diensten tot versterking of bewaking van de vesting vereischt worden, moet Gisbert door tusschenkomst van voogd en richters de boeren daartoe ontbieden en hen in geval van weigering dwingen 3). Aan den pandheer deelde de graaf enkele dagen later nog mede, dat hij Gisbert van Heerde bevolen had, alle aanwezige voorraden te laten inventariseeren, en het gebruikte vóór zijn vertrek te vergoeden. De drost moest maar in de stad gaan, zoolang de bezetting op het huis zou zijn, doch zijn functies blijven vervullen; de kapitein zou geen maatregelen ten uitvoer brengen dan door tusschenkomst van de beambten van den pandheer, hetgeen het wederzijdsche vertrouwen ten goede zou komen 4). Een nog nader omschreven „salvagardia” zou eerst gegeven kunnen worden, zoodra Dietrich door gezanten den eed in Willems handen aflegde, hetgeen, schrijft hij, „wir vermuge unserer Instruction niemandt erlassen mögen. Wir lassens auch mit der Recognition, so wir E. L. zugestellt, alsoe pleiben, sintemahl E. L. abgeordnete desselbe gestalt [entworfen] und wir es alles treulich und ungefährlich meynen 5).”

Met de „Instruction” is bedoeld de commissie, die Van den Bergh van den Prins had en waarvan aan Dietrich het afschrift was gezonden, dat wij boven noemden, om hem duidelijk te maken, met wien hij te doen had. De „Recognition” is dan de verklaring, door Willem ondertekend, door de Anholter gezanten ontworpen, nopens de rechtspositie, waartoe hij zich, na de opening van Breedevoort, aldaar bepalen zou 6). Voor de Ridderschap der Graafschap gaf hij een overeen-

1) Bijlage IV; zie ook Gelre VIII, blz. 112.

2) Brieven van Heerde aan Graaf Willem bij Tadama, Willem Graaf van den Berg, Zutphen 1842, o. m. bijl. XXI, XXVI en omgekeerd, XXX. Hij was drost van Bergh en bestoekte Ulft, toen het in 1569 in handen van de Spanjaarden was, uit Isselborg, Corresp. v. h. Hof met het kwartier v. Zutphen, 14 Dec. 1569, no. 3723, R. A. Arnhem; Van Veen, Het graafschap Bergh, blz. 121, 124, 163, 167. Enkele brieven uit het Berghsche Archief, betrekking hebbende op den veldtocht in 1572, vindt men hierachter, onder de bijlagen.

3) Van den Bergh aan Heerde, 19 Juni 1572, Abschriebung, S. 19, F. S.-S. Arch.

4) 25 Juni 1572, Abschriebung, S. 32v.

5) 24 Juni 1572, Abschriebung, S. 31v.

6) Bijlage V.

komende verklaring af, waarin hij o.m. allen hinder in de uitoefening van den godsdienst zoowel voor Protestanten als Katholieken beloofde tegen te gaan. Ook daarvan ontving men te Anholt een copie, echter ongeteekend 1). Hierbij komt nog een tweede recognitie, maar van veel meer belang is een briefje van den Prins van Oranje zelf aan Dietrich, in zeer vage bewoordingen gesteld, inhoudende dringend verzoek, om Willem van den Berg of diens plaatsvervanger ter wille te zijn 2).

Wij zeiden, dat Gisbert van Heerde o. m. geschut en munitie op het huis zou bewaren. Dit geschut werd echter geleend en weggenomen. In zijn nood, zoo erkende de graaf schriftelijk, had hij van het huis te Breedevoort vijf (zes?) gegoten metalen kanonnen, t. w. twee slangen, elk wegende 3173 pond, twee halve slangen, elk wegende 1387 pond, en twee bassen van 983 en 971 pond, met bijbehorende munitie, zonder verlof van den Heer te Anholt, weg laten nemen. Hij belooft deze binnen . . . (niet ingevuld) terug te zullen brengen en alle schade, die uit deze wegneming voor den Heer te Anholt aan zijn pandschap Breedevoort en al zijne in het gebied van den Koning van Spanje liggende goederen mochten komen te ontstaan, te zullen vergoeden 3). Dit is dus het geschut, door Van Vloten bedoeld 4).

Een en ander ging den pandheer echter veel te ver. Den eed afleggen aan Willem van den Bergh deed hij niet; hij had den Koning gezworen bij de aanvaarding van het pandschap. In de wenschen van den graaf kon hij slechts treden voor zoover hij daarbij zijn eed aan den Koning geen geweld aandeed, en reeds meende hij ver genoeg te zijn gegaan. Hij verlangde integendeel nog bepaalder verklaringen van Van den Bergh. Daartoe werden de drost Jaspar van Broickhuysen, Johan van Meverden, Adolf Fonck, richter, en Wessel Froelichs, rentmeester te Anholt, naar Zutphen gezonden met het dreigement — Willem zal er wel niet van geschrokken zijn — dat hij, Dietrich, anders zou verklaren, dat de opening van Breedevoort door den drost zonder zijn bevel en goedkeuring, maar noodgedwongen had plaats gehad. M. a. w. de Geuzen hadden zich niet gehouden aan de voorwaarden, die ze bij het opeischen der stad aangeboden hadden. Dietrich liet bovendien klagen over het gedrag van een honderdtal ruiters, die aan de schepers van Breedevoort vijf schapen ontnomen, het klooster Schaer geplunderd en alle bewoners daarvan, zoowel geestelijken als leeken, verdreven

1) Bijlage VI.

2) Bijlage VII. Invloed zal dit schrijven op Dietrich nauwelijks gehad hebben. Of Willem van Oranje op de hoogte is gebracht van den tegenzin van Dietrich tegen dezen veldtocht en daarom dit briefje in zoo persoonlijken vorm heeft geschreven, waag ik niet te gissen.

3) 24 Juni 1572, copie, Regesten no. 1237, F. S.-S. Arch.

4) Boven, blz. 22. Binnen Zutphen vonden zij ook geschut, 12 Juni 1572, Corr. de Guelde et de Zutphen, XIV, f. 242, R. A. Brussel, hetwelk teruggevorderd werd door deze stad, 14 Juli 1581, Corresp. v. h. Hof met het Kwartier v. Zutphen, no. 5845, R. A. Arnhem.

hadden. Ook maakten de soldaten op het kasteel aanstalten om de daar aanwezige voorraden graan naar Zutphen te vervoeren, welke dingen toch zeker niet op bevel van den Prins van Oranje zouden gebeurd zijn 1).

Het ongeduldige antwoord van den graaf op deze bezwaren brengen de gezanten aan hun heer als volgt over: „Idt were nu geins Protestierens tiit, wy möchten protestieren bis morgen! Soe hebben wy oem aen den hochgebornen fürsten und heren Printzen thoe Uranien thoe schrieven, uthstellung gebeden. Wes alsdan sein F. G. van unsen edlen heren wolden gedaen hebben, mussten sein Edelh. dulden und lieden. Dairup sein Gnaden gesagt: Sein Gnaden wolden den heren van Anholt Prinsch genoich wesen. Und so fern uns edel her geinen eidt, wie anderen, doen wollen, wurden sein Gnaden verorsaeket, vermoege seiner Gnaden Instructie, in des heren van Anholts Herligheit reuter und knechten t'leggen, bis soe lange sein Gnaden der landen seecker weren. Und wie sich den eidt thoe doen weigerich maecken wurde, sollen fur rebellen erachtet und oer guet confisciert werden". Voor het stelen van de schapen schoof Van den Bergh de verantwoordelijkheid van zich af op de ruiters van Dorffendail, toen nog bij geen regiment ingedeeld — hoe moeilijk zulke veldtochten te organiseren waren en hoeveel ordelooze benden er steeds rondzwierven, zullen wij nog veel vaker zien —, terwijl een recognitie nopens de kanonnen, die na afloop van den oorlog teruggebracht zouden worden, bij de inventarisatie gevoegd zou worden 2). Vandaar dat het zooeven aangehaalde ontwerp oningevuld bleef, terwijl het ons intusschen nauwkeurig doet weten, wat voor geschut te Breedevoort gehouden werd.

Dietrich heeft dus zeer wel begrepen, dat de veldtocht van Willem van den Bergh niet ten bate van den Koning was. Dit bepaalde zijn houding, te meer, daar hij in hart en nieren koningsgezind en anti-protestant was, ook voor het vervolg. Nu reeds liet Van den Bergh in antwoord op Dietrichs standpunt den 27sten Juli openlijk afkondigen, dat hij aan Gisbert van Heerde opdracht had gegeven om alle onderdanen en beambten van de heerlijkheid Breedevoort, die den graaf, op het voorbeeld van den pandheer, niet wilden zweren, af te zetten en te eischen, dat alle betalingen, die vroeger aan den pandheer geschiedden, nu aan hem, Gisbert, voldaan zouden worden, die op zijn beurt rekening en verantwoording aan Van den Bergh zou doen. Heerde heeft dus „in naam van den Graaf als koninklijk Stadhouders" geen mindere bevoegdheid dan voorheen de drost en rentmeester van den pandheer 3). Vooral Jaspar van Broickhuysen werd hiervan het slachtoffer. Hij klaagde aan zijn heer te Anholt, dat men hem op 7 Augustus te Zutphen zijn ontslag als drost gegeven had, met bevel, het huis

1) Zie ook Abschreibung, S. 15a, F. S.-S. Arch.

2) 23, 24 Juni 1572, rapport, Abschreibung, S. 28v.

3) 23, 24 Juni 1572, copie, Abschreibung, S. 53.

te verlaten, de helft van zijn huisraad en provisie aan Heerde af te staan en een inventaris van alles, wat op het huis aan Dietrich toebehoorde, in te leveren. Terwijl hij te Zutphen was, liet Heerde de nieuwe maatregelen in de kerk afkondigen. Nu moest Jaspas gaan en hij wist niet waarheen. Zijn huis had men twee dagen lang geplunderd; zijn ossen en een rijpaard werden hem afgenomen en verkocht; met het koren en het hooi, dat hij zelf had geoogst, handelde men, alsof hij het gestolen had. „Dat was het loon voor zijn trouwe diensten” 1). Engelbert Holstein, voogd te Bredevoort en Aalten, een oud man, schreef eveneens aan Dietrich, dat Van den Bergh hem tot den eed dwong, omdat hij hem anders als vijand dreigde te zullen behandelen. Hij wist geen raad meer. Tweemaal verkreeg hij nog uitstel, door medelijden. Maar nu moest vóór Zondag — d. i. binnen vijf dagen — de beslissing vallen. Werd hij gedwongen zijn functies in de pandheerlijkheid, waarvan hij en de zijnen bestaan moesten, neer te leggen, dan zou dat eenvoudig een jammerlijk verderf voor hen beteekenen. Dus vroeg hij Dietrich, voor hem bij den graaf ontheffing te vragen van den vereischten eed; of hem zelf te ontslaan van zijn eed als voogd aan den pandheer 2). Het is duidelijk, dat Dietrich het eerste niet kon en het tweede niet wilde. Na zes weken vernemen wij nog, hoe Dietrich dezen Holstein — die dus toen nog fungeerde — en Rutger, den natuurlijken zoon van Graes, voogd te Winterswijk, verbiedt Heerde te gehoorzamen 3); eveneens, hoe hij Peter Dogewardt 4) verwijt, dat deze zich door de invallers tot drost van Dinxperlo heeft laten aanstellen, daar hij vroeger beëdigd voogd onder Dietrich was geweest; hij sommeert hem, onmiddellijk den dienst van Heerde te staken, daar de pandheer aan dezen geen enkele bevoegdheid heeft toegekend. De brief, die dit behelst, heeft het volgende booze adres: „An Peter Dogewardt, den vermeindten und unbestendigen, auch ehrlosen Vaigten itzonder zu Dinsperloe, durch Gisberten von Herde als einen geweldigten bevelchabern 5) unser Herligkeit Bredefordt verordent” 6). Zichzelf houdt Dietrich op den achtergrond in veiligheid. Van Van den Bergh vernemen wij wel, dat hij telkens persoonlijk verscheen, van Dietrich nimmer. Hij deed al het mogelijke om te toonen, dat hij slechts zijn rechten verdedigde, zonder zich bij één der strijdende partijen aan te sluiten. Maar in zijn hart was hij niet neutraal; en de Geuzen wilden hem de keus niet laten.

Belangwekkend is daarom de correspondentie, die Dietrich gevoerd heeft met den Nederlandsch-Westfaalschen Kreisdag ter verdediging van zijn rechten tegenover den invaller. Voor zoover de inlichtingen van het Anholt archief strekken, verliep deze aldus:

- 1) 13 Aug. 1572, copie, Abschriebung, S. 53v.
- 2) 13 Aug. 1572, copie, Abschriebung, S. 54.
- 3) 8 Oct. 1572, copie, Abschriebung, S. 77.
- 4) Of Dagowerth, boven, blz. 16.
- 5) Door geweldpleging bevelhebber geworden.
- 6) 8 Oct. 1572, copie, Abschriebung, S. 78.

Den 3den Juli 1572 wordt de rentmeester Jakob van der Capellen naar de Kreisvergadering te Essen gezonden om namens Dietrich tegen den inval van Van den Bergh in Breedevoort te protesteeren, hulp tot terugverkrijging daarvan te vragen en bescherming tegen den eed, die van hem gevraagd werd. Ondertusschen had Andries van Anderlecht, landdrost der Graafschap, aan Alva geschreven, dat Breedevoort door den pandheer aan Van den Bergh overgegeven was 1), een misschien voor de hand liggende, maar voor Dietrich kwetsende mededeeling. Van den Kreisdag te Wesel gaat iets later, den 17den Juli, een brief naar Willem van den Bergh uit, waarin eerst uiteengezet wordt, hoe Dietrich zich beklaagd heeft, dat de graaf hem tot buitengewone verplichtingen had gedwongen, dat er knechten „in de heerlijkheid Anholt” gelegd worden en hem op nog andere wijze, in strijd met de rechten van het heilige Roomsche Rijk, last aangedaan wordt en zekere, hem toebehoorende, documenten te Doesburg 2) vastgehouden worden. Door den overste en ritmeester van den graaf was wel aan den Kreisdag verklaard, dat men niet de bedoeling had Zijne Roomsche-Keizerlijke Majesteit of eenige „stende” van het heilige Rijk aan te tasten, maar aangezien niet alleen de heerlijkheid Anholt, doch ook sommige stukken, die bij het huis Breedevoort in gebruik zijn, aan het Rijk en den Nederlandsch-Westfaalschen Kreis onderworpen zijn, verwacht de Kreisdag, dat Dietrich zoowel te Anholt als „in seiner wohlerworbenen Possession des Hauses Breedevoort” vrij van lasten en van eedsafleggingen gelaten mag worden.

Vijf dagen later antwoordt Willem van den Bergh hierop aan den Kreisdag te Wesel met ongeveer de volgende lezing van de gebeurtenissen: als gevolmachtigd Overste en Luitenant op bevel van den Prins van Oranje, ten dienste des Konings tegen de Albasche vijanden der Erf-Nederlanden, hebben wij, op onzen tocht naar Zutphen, huis en stad Breedevoort, tot het vorstendom Gelre en graafschap Zutphen behorend, laten opeischen, niet laten innemen. Toen wij vervolgens de stad Zutphen den 5den Juni hadden veroverd, heeft de heer van Anholt Johan van Meverden en zijn Anholter richter 3) den 16den Juni tot ons gezonden om ons alle vriendschap en de openstelling van het kasteel aan te bieden, wanneer wij hem een recognitie wilden geven, dat zulks zijn pandrechten niet zou verminderen. Vertrouwende, dat hij zich niet als vijand maar, volgens zijn eigen aanbod, als vriend tegenover den Prins en ons zou gedragen, hebben wij hem die recognitie gaarne willen geven. Hierop is zulk een goede verstandhouding tusschen ons en hem en Jasper van Broickhuysen, drost te Breedevoort, ont-

1) Anderlecht aan Alva, 29 Juni 1572, Corr. de Gueldre et de Zutphen, XIV, f. 316, R. A. Brussel; Gelre VIII, blz. 112.

2) Documenten, die in het Fraterhuis te Doesburg in een kist bewaard werden, betrekking hebbende op Breedevoort. Ritmeester Bernhard van Merode, een onderbevelhebber van Van den Bergh, had ze tegen den wil der heeren Van Styrum, Batenburg, Nesselrode e. a., erfgenamen van Catharina van Voorst, laten wegnemen.

3) Vgl. boven, blz. 31.

staan, dat op 20 Juni voor onzen kapitein (Gisbert van Heerde) slot en stad geopend is 1). Aan den kapitein gaven wij geen andere opdracht, dan dat hij huis en stad tegen den vijand (hiermede zijn dus de Spanjaarden bedoeld) met de noodige soldaten moest beveiligen en aan den heer van Anholt alle goederen en rechten in de gansche heerlijkheid overlaten. Maar wij zijn gedwongen geworden, nog verder te gaan. Toen wij, als koninklijk Stadhouder, naar oud gebruik, de ridderschap en de steden den 20sten Juni uitgenoodigd hadden om ons reciproke als Stadhouder te zweren en te huldigen, hebben de aanzienlijkste ridderschappen, steden en kleinere plaatsen op den 23sten Juni hier — te Zutphen — den behoorlijken eed, dien wij in naam des Konings vorderden, afgelegd, evenals kort daarna de bannervrouwen Irmgard gravin van Bronckhorst, Vrouwe te Styrum, Wisch en Borculo, en Maria gravin van Bronckhorst, Vrouwe te Borculo, dat naar ons genoegen hebben laten doen 2). De heer van Anholt echter, weigerde, ook als bannerheer van Baer, hoewel wij hem vriendschappelijk de desbetreffende punten uit de ons door den Prins in handen gestelde instructie schriftelijk hebben laten mededeelen, volgens welke allen, die onder de Erf-Nederlanden behooren en den eed van trouw zouden weigeren, als rebellen en vijanden beschouwd moeten worden 3). Dit hebben wij nog niet eens gedaan in die mate, als waartoe de heer van Anholt aanleiding heeft gegeven en wij recht daarop hadden, maar vallen den ingezetenen zoo weinig mogelijk lastig. Want hoewel de heer van Anholt zelf zal moeten toegeven, dat de heerlijkheid Anholt in het vorstendom Gelre is gelegen en daaronder ressorteert 4), kan hij toch niet bewijzen, dat deze heerlijkheid door ons met soldaten is bezet of op eenige wijze, zooals andere in de nabuurschap, bezwaard is geweest of nog wordt. Wij hebben ook geen brieven of zegels te Doesburg aan hem ontnomen; maar als hij in zijn vijandige gezindheid volhardt en het waagt ons met zulke ongegronde klachten te „diffamieren”, dan zullen hij en zijn bezittingen naar recht en gewoonten behandeld worden. Wij vermeden zulks liever, maar meenen, dat dit niet met de „Constitutionen, Ordnungen und Abschiede des heiligen Reiches” in strijd is.

1) Deze voorstelling wordt bevestigd door den landdrost Anderlecht, die aan Alva schreef: „Il est certain que le zome de seste monsieur de Aenholt ast fest tellement tracter avecke les rebelles, que le memme zome les rebelles sont entré à la mayson de Brevoert à condicion que le drossart Brouchuysen demuerre drossart et monsieur de Aenholt tierrera les rentes” (Gelre VIII, blz. 112).

2) D'Abblaing van Giessenburg, a. w., blz. 4, 13vv.; vooral de eerstgenoemde bleek ook later ijverig Roomsch-gezind. Irmgard van Wisch, d. v. Hendrik van Wisch en gravin Walburg van den Bergh, huwde met Johann Scheiffart van Merode, Heer van Clermont († 1539) en daarna met Georg graaf van Limburg-Styrum; van moederszijde bracht zij Bronckhorst-Borculo mede. Uit dit tweede huwelijk stamt Herman Georg graaf van Limburg-Styrum, Bronckhorst, Borculo en Wisch († 1574), die in 1555 huwde met de hier bedoelde Maria, d. van graaf Joost II van Hoya.

3) Het komt ons wel als vaststaande voor, dat hier, ondanks deze opmerking, de commissie, bijlage III, bedoeld is.

4) Dit was niet juist.

Bijzonderheden voor een oogenblik ter zijde latende, kan men nu als vast aannemen, dat de Anholter toch wel zoo weinig inschikkelijkheid, als mogelijk was, in zake Breedevoort aan den dag gelegd heeft. En aan den anderen kant, dat voor Van den Bergh zijn mede- of tegenwerking vrij zwaar woog, al zou deze, gelijk ons boven uit zijn antwoord aan de gezanten, dat een dag jonger dan dit stuk is, nog onomwondener bleek, er niet tegen opzien, de vijandschap van Dietrich te tarten.

Aan den Kreisdag, te Keulen bijeen op 26 Augustus, deelt deze op zijn beurt weder al zijn bezwaren tegen de handelwijze van Willem van den Bergh mede, met het verzoek om bescherming zijner rechten en herstel van zijn effectief pandschap. Hij wijst de beschuldiging af, dat hij iets vijandigs tegen den graaf had ondernomen. De Koning van Spanje zelf en diens Stadhouder hadden zich nooit door hem en zijn onderdanen te Breedevoort laten huldigen en zweren, maar hem steeds rustig in zijn pandrechten gelaten. Ook behoort de heerlijkheid Anholt niet, zooals de graaf schreef, tot het vorstendom Gelre, maar is zij een leen en lid van het Rijk, zooals met Keizerlijke leenbrieven bewezen kan worden 1). Dit argument neemt de Kreisdag over in zijn schrijven van 2 September aan Willem. Met verwijzing naar het vorige schrijven — van 17 Juli — en naar de in de rijksconstitutie aangegeven straffen, vermaant de Kreisdag den graaf, Anholt en de vroeger bedoelde stukken der heerlijkheid Breedevoort, die als leen en pertinentiën van het Rijk aan den Kreis onderworpen zijn, niet met bezetting of lasten voor de onderdanen te bezwaren; geen eeden te eischen, het ontnomene te restitueeren en de Doesburgsche documenten, die thans in handen van den overste Bernhard van Merode zijn, terug te geven, opdat de Stenden van den Kreis niet gedwongen worden, op grond der rijksbepalingen, deze handelwijze te bevoegder plaatse en aan den Keizer over te brengen en andere rechtelijke wegen in te slaan 2).

Dit stuk ontving Van den Bergh te Kampen. Het liet voor hem, blijkens zijn antwoord van 16 September, aan duidelijkheid niets te wenschen over. Maar er moet een misverstand zijn ingeslopen. Van de plaatselijke toestanden was men blijkbaar niet bijzonder op de hoogte. Hij bestrijdt de bewering van den Anholter, dat de heerlijkheid Breedevoort een leen en lid van het Rijk zou zijn; sedert 1548 behoort zij tot het vorstendom Gelre, d. i. het gebied van den Koning. Dus Van den Bergh handelt niet tegen het Rijk, hij erkent zich verplicht, maar dan ook bereid, de landen, die tot het Rijk behooren, terug te geven. Uit deze woorden volgt, dat het hier dus eigenlijk weder over gedeelten van Breedevoort gaat, zooals boven, en dat Van den Bergh er niet inloopt, als de Kreisdag met Dietrich hem geheel Breedevoort

1) Het Archief te Anholt bezit nog de volgende leenbrieven: van 1431, 1442, 1520, 1531, 1612, 1623, 1636 en 1664.

2) 2 Sept. 1572, copie, Abschreibung, S. 67v.

zou willen ontzeggen. Voorts schrijft hij, dat Dietrich als bannerheer van Baer „in handen van hem den Koning” had moeten zweren en omdat dit niet geschied is en hij zich ook overigens vijandig heeft getoond, als „ongehoorzaam aan den Koning” en rebel is beschouwd. De brief gaat dan voort met de opmerking, dat Dietrich in dezen voor den Kreisdag geen waarheid heeft gesproken en dat ook van de zaak der Doesburgsche documenten niets waar is; ten slotte, dat hij zich dan maar rechtstreeks bij den Prins moet beklagen 1).

Nog eenmaal vinden wij hierover een uitvoerig en veel verduidelijkend antwoord van Dietrich aan den Kreisdag te Keulen, 13 October 1572. Hij ontkent, ooit beweerd te hebben, dat de heerlijkheid Breedevoort een leen en lid van het Rijk is; hij heeft alleen Anholt bedoeld. Hij hoopt, dat hij bij alle Keizers, Koningen, Vorsten, graven en heeren, die hem ooit gekend hebben, nooit den naam heeft gehad van iemand, die zich van onware opgaven en opsnijderij bediend heeft. Over de bewering van Van den Bergh, dat hij zich niet aan het Rijk heeft vergrepen, moet het Kammergericht maar oordeelen 2).

Zeër belangwekkend is het uitvoerige vervolg van dit antwoord. Er wordt in gezegd: „wat de graaf aan verwoesting en berooving van kerken en kloosters en ongehoorde godslasterlijke dingen begaan heeft, is zelfs bij Joden, Heidenen en Turken geen gebruik, laat staan bij Christenen. De kerk sieraden gebruikt hij voor zich zelf, men waagde het zelfs, de hoogwaardige sacramenten tegen den grond te werpen en te vertrappen; zelfs de graven van zijn voorouders liet hij om der wille van een nietig voordeel, openen”. Zoo deden n.l. zijn soldaten.

„En als de graaf zich verplicht acht, aan het Rijk onttrokken landen (zie het vorige schrijven) weer terug te geven, dan houd ik mij er van overtuigd, dat hij geen bevel van Keizer, Keurvorsten en Vorsten heeft en nog minder, dat de Koning van Spanje hem verlof heeft gegeven, zulks te doen.

„De graaf kan ook niet bewijzen, dat de Prins van Oranje hem bevel gegeven heeft tot de bovengenoemde misdaden, daar deze het zelf in door hem veroverde plaatsen nooit heeft laten doen. En al ware daar ooit zoo iets gebeurd, dan kan ik”, zegt hij, „nog niet gelooven, dat het met medeweten en den wil des Prinsen gebeurd is, daar het niet strookt met zijn voorvaderlijke vroomheid en zijn prinselijken aard”.

De eedsvordering, hem opgelegd als bannerheer van Baer, strijdt ook met alle gebruiken; zoo iets kwam nimmer voor. En wanneer Van den Bergh meent, dat hij nu door zijn weigering zich als rebel en vijand tegenover den Koning uitgesproken heeft, dan beroept hij zich op den Keizer, de rijksstenden en den Koning van Spanje zelf. Wie

1) Willem van den Bergh aan den Ned.-Westfaalschen Kreis, Kampen, 16 Sept. 1572, copie, Abschrift, S. 80v.

2) Dietrich von Bronckhorst-Batenburg aan den Ned.-Westfaalschen Kreis, Anholt 13 Oct. 1572, copie, Abschrift, S. 82v.

van beiden — Van den Bergh of Bronckhorst — dan blijkt rebel te zijn, dien moge men daarvoor straffen, opdat anderen, die zich hooger titel of gezag, dan hun toekomt, aanmatigen, daar een voorbeeld aan nemen.

Zich met klachten rechtstreeks tot den Prins te wenden heeft hij niet ondernomen, omdat de Prins aan Van den Bergh heeft geschreven, dat deze vriendschappelijk met hem moest onderhandelen.

Dietrich van Bronckhorst-Batenburg heeft, volgens deze stukken, heel goed begrepen welke de positie was, waarin deze omstandigheden hem dreigden te dringen. Het belangrijkste verschil van meening tusschen hem en den invaller — behalve het hoofdfeit, dat hij met den ganschen strijd niets te maken wilde hebben — betreft de staatkundige gesteldheid van Breedevoort. Niet van Anholt; dat is een verwarring; hij heeft niet meer gewild dan, omdat hij Anholter is, ook als pandheer van Breedevoort neutraal te kunnen blijven. Van den Bergh daarentegen eischt Breedevoort als Geldersche heerlijkheid op, vooreerst alleen de vesting, maar vervolgens, omdat de pandheer als Anholter hem niet zweren wil, ook de stad, want anders bracht hij zijn eigen garnizoen in een strik. Van het eene is het andere gekomen en omdat Dietrich in geen geval zijn heerlijkheid gewapenderhand, om zoo te zeggen, heroveren wil, en Van den Bergh, van zijn kant, het terecht „geins protestierens tiit” kon noemen, komt men niet eerder tot een bepaald einde van deze moeilijkheden, dan wanneer een Spaansche bezetting de Geuzen verdrijft. Dietrichs houding getuigde wel van politieke omzichtigheid, maar men zal de uitingen van zijn blijkbare innerlijke gezindheid toch niet eens dubbelzinnig kunnen noemen.

Tot hiertoe kwamen slechts de omtrekken der gebeurtenissen ter sprake. Meer kleur wordt nog aan de gebeurtenissen gegeven door verschillende getuigenverklaringen, in het archief bewaard. Deze versterken den indruk, dien men uit het boven medegedeelde ontvangen heeft, dat de omstandigheden, waaronder Breedevoort in 1572 in handen van Willem van den Bergh is geraakt, zeer verward zijn geweest, zoowel door de geografische ligging van de heerlijkheid zelve als ook ten gevolge van de min of meer theoretische politieke houding van den pandheer, niet het minst tegenover de practische moeilijkheden, waarin zijn vertegenwoordigers te Breedevoort verstrikt werden.

Een illustratie hiervan biedt een getuigenverklaring, afgelegd voor Frederik Raeshorn, 11 Sept. 1574, aangaande het gedrag van den drost Broickhuysen in 1572. Deze was toen in ongenade gevallen bij den heer van Anholt. De getuigen dan verklaarden, dat de drost meende, zich niet te kunnen verzetten tegen den eisch van den graaf van den Bergh om hem te huldigen, ofschoon de burgers het wel weigerden. Hij moet dan gezegd hebben: wanneer mijn heer van Anholt mij niet uit zijn naam naar Zutphen wil laten gaan, dan ga ik er toch voor mij zelf heen; ik heb in de Graafschap en in de Baekerweert goederen

liggen, die ik ter wille van den heer van Anholt niet wensch te verliezen. Ik denk mij aan te sluiten bij de Ridderschap en de stad Zutphen. Dit was nog vóór den val van Breedevoort, maar Zutphen was reeds in handen van de Geuzen. Hij moet toen ook de opdracht aan zijn vrouw gelaten hebben, dat zij, wanneer zijn zwager Gisbert van Heerde in naam en met soldaten van den graaf voor Breedevoort zou komen, hem moest binnenlaten; koninklijk krijgsvolk daarentegen niet, want dan had de graaf beloofd, hem aan een boom te zullen doen ophangen. Van Heerde was binnen, voordat de drost uit Zutphen teruggekeerd was, en liet hem onbarmhartiglijk een dag voor de poort wachten, voordat hij hem binnenliet. Zij woonden toen een tijdlang samen op 't huis, maar of ze daar een drinkgelag aangericht hebben, konden de getuigen niet verklaren 1).

Het misnoegen van Dietrich over den drost was reeds bijna gelijktijdig ontstaan met den val van Breedevoort. Dit blijkt uit een schrijven van hem aan zijn zoon Jakob van 12 Febr. 1573. Hij schrijft, dat men hem voor waar had verhaald, dat Jaspar van Broickhuysen „umb sijn fuil schoen tho maecken” alle correspondentie tusschen drost en heer en die tusschen Willem van den Bergh en Dietrich en bovendien zijn eigen aantekeningen te Arnhem bij den Kanselier heeft laten bezorgen. De dienaar, die met de overbrenging belast was, moet ze aan den broeder van Jaspar, Mr. Jan van Broickhuysen, hebben laten zien, die hem aanried, ze niet in te leveren, omdat dit voor Jaspar geen nut kon hebben en Dietrich van Bronckhorst misschien schade zou doen bij den hertog van Alva. De brief eindigt met Dietrichs verwachting, dat men wel voldoende getuigenissen bijeen zou kunnen brengen om te bewijzen, dat de drost de oorzaak is geweest van het wegnemen van de kanonnen uit de vesting door Willem van den Bergh; men talme niet met het verzamelen van bewijzen 2).

Deze uitlatingen zijn hierom van belang, omdat ze aantoonen, hoe Dietrich van Bronckhorst dus partij had gekozen, niet alleen wat aangaat de moeilijkheden, die hem door Breedevoort werden veroorzaakt, maar ook in politieken zin. Hij wil voorkomen, dat de hertog van Alva hem verdenkt van niet-koningsgezindheid. Hij wil in de tweede plaats voorkomen, dat men aan Spaansche zijde 't vermoeden mocht krijgen, dat hij, door het leenen van geschut, de Geuzen in 1572 gesteund zou hebben. En ten slotte vreest hij zelfs voor het openbaar worden van zijn eigen correspondentie uit dien zomer, omdat hij daarin waarschijnlijk in Spaansche oogen veel te neutraal voor den dag is gekomen, terwijl, wat den drost betreft, er natuurlijk slechts uit zou kunnen blijken, dat deze par force majeure heeft gehandeld. Dit ontwerp-schrijven is, wanneer het nog noodig is na den blik

1) Orig., Urkundenbestand Anholt, 11 Sept. 1574, no. 1268, F. S.-S. Arch.

2) Conc., Akten Breedevoort, no. 18, F. S.-S. Arch. Vgl. ook het schrijven van Dietrich van Bronckhorst aan Hertog Erik van Brunswijk van 27 Oct. 1572, Abschreibung, S. 90, F. S.-S. Arch.

op Dietrichs houding in 1572, dien het voorafgegane ons reeds bood, een duidelijk bewijs, dat zijn sympathieën allermint aan den kant der Geuzen waren, reeds tijdens en na den veldtocht van 1572 1).

Evenals elders heeft het leger der invallers ook hier alle mogelijke onregelmatigheden medegebracht. Het is bekend, dat de onzekere omstandigheden, waarin de dienstdoende krijgsknechten zelf, aan welke zijde zij dan ook stonden, verkeerden, hiertoe het hare bijdroegen. De onbelijndheid der staatkundige positie van vele niet-oorlogvoerenden op het platteland, zoowel als in de steden, bracht op allerlei wijze misverstand en klimmende verwarring, met al de schadelijke gevolgen daarvan, mede. De Prins van Oranje heeft meer dan eens zijnerzijds getracht, door overreding zoowel als dreigementen, dit kwaad zooveel mogelijk te beperken. Noch hij noch eenig ander veldheer evenwel had deze dingen in zijn macht. Op hoe gemoedelijke wijze men na afloop van een periode van strijd soms weder met elkander trachtte te overleggen over buitgemaakte zaken, hetgeen volkomen past in de wel ruwe, maar toch veelal weinig scherp-doorgevoerde oorlogspositie dier dagen en dezer streken, blijkt uit een schrijven van Gisbert van Heerde aan den hem toch waarlijk niet goedgezinden Anholter, kort na den strijd, gericht. Willem van den Bergh, schrijft hij, had hem eenige koffers en andere eigendommen in Breedevoort ter bewaring toevertrouwd. „Toen ik Breedevoort verliet, moest ik deze en nog meer dingen aldaar bij uw zoon Jakob achterlaten; men zegt, dat ze er gedeeltelijk nu nog zijn, gedeeltelijk naar Anholt zijn gebracht. Om rekenschap af te kunnen leggen tegenover den graaf van den Bergh, verzoek ik u nu, deze eigendommen op een zekere plaats te willen laten bezorgen en ook uw zoon in dezen aan zijn belofte tegenover mij te herinneren” 2). Of aan het verzoek voldaan is, weten wij niet. Maar het is duidelijk, dat het alleen gedaan kon worden op grond van het formeele feit, dat de Geuzen destijds niet tegen Dietrich van Bronckhorst streden, maar alleen vóór de bevrijding van het land uit de handen van Alva en diens „goddeloozen aanhang”.

Minder goedmoedig is het beeld van Heerde, dat Rutger van den Boetzeler, richter der heerlijkheid Wisch, ons doet zien, wanneer deze aan den Anholter vraagt om terugzending van zijn brabantischen wagen, dien de Geuzenkapitein hem persoonlijk te Varsseveld ontgenomen had 3). Johan van Haersolte, drost te Ulft, en Johan Garbrants, landrentmeester der Graafschap, vragen eveneens om teruggave van op dezelfde wijze ontstolen huisraad uit hun huis Unstedinck (Onstein) onder Vorden, dat evenals de brabantische wagen, medegenomen was naar Breedevoort 4).

1) Hierover verder ben., blz. 51.

2) 20 Febr. 1573, copie, Akten Breedevoort no. 18, F. S.-S. Arch.; vgl. over Heerde's verblijfplaats ben. blz. 49, aanm. 4.

3) 10 Jan. 1573, orig., Kriegsakten no. 256, Bd. II, F. S.-S. Arch.

4) 10 Mrt. 1573, orig., Kriegsakten no. 256, Bd. II, F. S.-S. Arch. Ulft behoorde onder Bergh.

Een arme huisman uit Renkum, waar het klooster in denzelfden tijd door de Geuzen was geplunderd, had zijn 53 schapen vandaar naar de woonplaats van zijn vader, „onder het bisdom Munster”, in veiligheid gebracht. Maar Heerde had ze laten weghalen en naar Breedevoort brengen, waar wel 25 van de beste der kudde werden geslacht. Hij vraagt nu ook aan Dietrich om de nog overige terug te mogen ontvangen, voor welke gunst hij bereid is eventueel diensten te verrichten 1).

De inval der Geuzen beteekende ook een tijdelijken ommekeer op kerkelijk terrein. Men maakte gaarne van zijn macht gebruik om de Spaansche tyrannie ook langs dezen weg zooveel mogelijk afbreuk te doen.

Ruim een maand na den val der vesting is te Winterswijk, een aanzienlijk onderdeel der heerlijkheid Breedevoort, een gevolmachtigde van den graaf van den Bergh, Willem van Dortt, verschenen bij Jasper van Broickhuysen, drost van Breedevoort, en Wessell Froelichs, rentmeester van Anholt. Hij stelde den eisch — vergezeld als hij was van eenige „haeckeschutten” — aan pastoor en kerkmeesters, om alle ornamenten van de kerk te Winterswijk aan hem uit te leveren, krachtens opdracht, die hij schriftelijk van den graaf had ontvangen. De drost antwoordde, dat zulk een eisch toch ging buiten hetgeen in de recognitie destijds onder zegel was verklaard. Maar de gevolmachtigde hernam, dat „die Konninck und Grave thoe dem Berge gengen baven den heren van Anholt”, waarop het weerwoord luidde, dat men zich schikken zou, als de graaf zijn recognitie aldus wilde verbreken. Drost en rentmeester vertrokken en Willem van Dortt kon zijn gang gaan. Bovendien beval Gisbert van Heerde denzelfden dag aan den reeds vroeger genoemden voogd te Aalten, Engelbertus Holstein, om op 21 Juli 12 of 13 man te zenden, die of onder 't klooster Schaer of op den Oosterhoff onder Suderwick, domein van den heer van Anholt, 18 balken moesten houwen en „them Berge bestellen” 2).

Dat Willem van Dortt de hostiekelken, monstransen en andere „Kirchenparamente” uit Winterswijk heeft weggenomen, werd ook twee jaren later nog door ooggetuigen verklaard, tegelijk met een relaas over het perikel, waarin de Winterswijkers geraakt waren, zoo goed als de Breedevoorters en anderen, tengevolge van des graven eisch om hem te zweren 3).

Uit een onmiddellijk hierop volgend stuk blijkt ook het inderdaad door Van den Bergh en Heerde niet tegengehouden optreden van hun soldaten tegen de kerken; merkwaardig is vooral ook de verklaring

1) 15 Dec. 1572, orig., Akten Breedevoort no. 17, F. S.-S. Arch.

2) 20 Juli 1572, copie, Abschriebung S. 47, F. S.-S. Arch. Over het klooster Schaer bij Breedevoort kan men zien B. L. Snelting, *Gelre IV*, blz. 81vv. Over 't houwen der boomen en over Heerde's optreden zie men verder 't verslag van een dienaar van Dietrich van Bronckhorst, Henrich Poerttner, 21 Juli 1572, copie, Abschriebung, S. 48, en Bijlage VIII.

3) Orig., dtsch papier, 6 Sept. 1574, Reg. no. 1267, F. S.-S. Arch.

van Heerde, „dat die kercken dat oer wederumb kriegten muchten, soe men den Graven van den Berge allein ein geringe verehrunge (het were ein hondert g. oder sunst) doen wolde” 1), een wel heel wat minder officiële opvatting dan die van den Prins van Oranje 2) betreffende de steden van Westvriesland en Waterland; men zou daar wel den gezuiverden godsdienst doen oefenen, maar de kerksieraden „doen opteekenen” 3). Hiervan kwam natuurlijk onder Heerde niets terecht. De fraaiste illustratie van de verwickelingen te Breedevoort, vooral op kerkelijk terrein, biedt de tusschen de andere feiten door geweven geschiedenis van den pastoor Arnold Daniëls. Het bronnen-materiaal hierover is zeer volledig te Anholt aanwezig 4).

Op tweeden Kerstdag 1571 zonden de borchmans en alle burgers en inwoners van stad en kerspel Breedevoort een onderdanig verzoekschrift aan den pandheer, om Arnold Daniëls, geboortig uit Wijk bij Duurstede, een monnik, tot pastoor te benoemen. Men had vernomen, dat Zijne Edelheid den pater te Schaer wilde ontsetten van het pastoors-ambt te Breedevoort en een ander, die niet Gods Woord en bediening der heilige Sacramenten aan de inwoners zou leeren en hen troosten, in diens plaats stellen. Van Daniëls evenwel wist men, daar men hem reeds een tijdlang gehoord had, dat hij een zuiver Christelijke Katholieke leer verkondigde, een onstraffelijk leven leidde naar Paulus' leer, „zoodat wij, daardoor verbeterd, onze zonden leeren erkennen, waarachtige boete doen en door het geloof aan Christus, onzen eenigen Zaligmaker, zooals door de prediking van Gods Woord geschiedt, waarlijk zalig en voor het eeuwige leven bereid gemaakt zullen worden”.

Het is uitgesloten, dat Dietrich van Bronckhorst voornemens zou zijn geweest om een niet goed-Katholiek pastoor aan te stellen, al zouden de eerste woorden van dit stuk misschien tot zulk een vermoeden aanleiding kunnen geven. Veel aannemelijker is echter, dat men niet vreesde voor een Protestantsch-gezind herder, maar voor een luiaard. Wij wijzen echter op de woorden, waarmee men Arnold Daniëls aanbeval, en waarin „Katholiek” wel voorkomt, maar overigens Protestantsch geargumenteed wordt. Hoe dit alles zij, Daniëls werd, natuurlijk na officiële goedkeuring van den Archidiaken te Münster, aangesteld.

Van hem heeft Dietrich echter ellende beleefd. Hij moet in dezen tijd een soort reizend prediker zijn geweest. Een jaar later krijgt men de verklaring, dat frater Arnoldus Daniëls, metselaar uit Wijk, den

1) Bijlage VIII, vgl. J. van Vloten, Nederlands opstand tegen Spanje, 1572—1575, blz. 47, en bijlage XXXI. Instructief is ook het verhaal, hoe Van den Bergh het kasteel Tautenburg bij Vollenhove, dat reeds vanwege Sonoy bezet was, kort en ruw voor zich opeischte, bij Bor, uitg. 1601, fol. 128r.

2) O.a. in zijn berichtschrift aan Sonoy en in andere stukken uit dezelfde maand April 1572, Groen, Archives, t. III (20 en 27 April).

3) Wagenaar, VI, blz. 362; naar Bor, Vide boek, blz. 272 (375). Hoe Willem van den Bergh elders handelde in dit opzicht, zie Tadama, a. w., blz. 100, 101.

4) Stukken van 26 Dec. 1571—19 Aug. 1573.

29 October 1558, 32 jaren oud zijnde, in het Predikheerenklooster te Utrecht is ingekleed en professie gedaan heeft. Daar is hij geordend en priester geworden. Maar men beschouwt hem daar thans als afvallig en voortvluchtig, omdat hij reeds driemaal is weggelopen en wegens zijn ongehoorzaamheid gekerkerd is geweest; zijn terugkeer wordt dan ook niet meer gewenscht. Toestanden als in 1572 te Breedevoort ontstonden, moesten wel een bijzonderen invloed verkrijgen op een man, die reeds zulk een levensloop achter den rug had.

Getuigen à décharge werden op Daniëls verzoek door den rechter Frederik Raeshorn te Breedevoort gehoord. Johanna van Dorth, weduwe van Mervelt¹⁾, verklaart, dat Daniëls, in den tijd, toen Gisbert van Heerde te Breedevoort was en daar als drost optrad, bij haar gekomen was met de klacht, dat deze van hem de uitlevering der kerk-sieraden²⁾ had geëischt. Zij had hem niet kunnen raden, hoe in dezen te handelen. Zij had niet gehoord, dat de pastoor van den kansel heeft gezegd — wat sommigen beweren: — „Laat ons God danken en loven, dat nu de tijd is aangebroken, waarnaar wij verlangd hebben!” Of hij de ceremoniën gewijzigd en de mis niet altijd gelezen had, kon zij ook niet zeggen. Maar wel had zij eens één van de soldaten, die daar toen lagen, bijgenaamd de papenverderver, hooren zeggen: „Daar staat die Paap weer met zijn afgodendienst; als hij daarmee niet wil ophouden, zal ik hem voor het altaar neerschieten. Ik heb er al vier doodgeschoten, hij mag de vijfde wezen!” Toen zij kort daarop zag, dat de papenverderver en verscheidene andere soldaten met hun bussen en brandende lonten in de kerk waren gekomen, had zij dit direct aan den pastoor gemeld en hem gewaarschuwd.

Frederik Raeshorn zelf verklaart, dat Daniëls ook hem om raad gevraagd had in zake Heerde's eisch. Hij had den pastoor daarop geantwoord, dat men te Aalten en Winterswijk alles uit de kerken had weggenomen; dus wat moest men daartegen doen? Tegenover geweld houdt alle recht op.

De overige getuigen zeggen hetzelfde; den godsdienst had de pastoor niet veranderd; alleen het mis-lezen had hij om de soldaten, die hem met den dood dreigden, een tijdlang gestaakt. Toen hij bij de uitlevering der „Kirchenparamente” Heerde verzocht, hem nog één kelk te laten, sloeg deze dat verzoek af met de opmerking, dat hij een napje zou laten maken, dat best als kelk dienst kon doen³⁾.

Ondanks deze zeer aannemelijke getuigenverklaringen te zijnen gunste, ontving de pastoor bevel van den pandheer, om op 27 April te Anholt ter verantwoording te verschijnen. Hij zag hier gevaar in, wetende dat persoonlijke vijanden en de Prior van zijn eigen orde te Zutphen het nu eenmaal op hem gemunt hadden, en ging niet, zich

1) Vierde dochter uit het huwelijk van Seyno van Dorth en Hendrika van Aeswijn, vrouwe van Varik; zij huwde met Adolf van Mervelt, Gelre III, blz. 89, 90; boven, blz. 17.

2) Kirchenparamente.

3) 27 Jan. 1573, orig., Reg. no. 1243, K. 19, F. S.-S. Arch.

verontschuldigende, dat hij wegens de „bedeldagen 1) ofte cruusdagen”, waar 27 April in viel, zijn post niet mocht verlaten. Den edelen en borchmans van Breedevoort verzocht hij om voorspraak bij den heer van Bronckhorst. Bij zijn eigen verontschuldiging had hij den pandheer, dien hij toch wel vreesde niet te kunnen winnen, gesmeekt, althans nog tot Martini in zijn pastorie te mogen blijven. Inderdaad werd door de Breedevoorters royaal aan dit verzoek voldaan. Het betreffende stuk is onderteeekend door:

Franz Droste ther Becke,
Arnt van Lintelo,
Adolph van Merfeldt 2),
Frederick Raesehorn,
Johan van Broeckhuysen en
Diderick van Broeckhuysen.

Behalve tot den pandheer, moeten zij zich met een dergelijk stuk ook tot den Archidiaken en „Dhomcuster” te Munster, Bitter von Raesfeldt, gewend hebben, die zich op zijn beurt verwaardigde, voor den pastoor, zoowel met zachtzinnig pleidooi als met rechtsargumenten, te Anholt schriftelijk in de bres te springen. En hij niet alleen, ook Cantzler en Raeden des Conincks in Gelderlandt doen hetzelfde, met de opmerking, dat bij afzetting van Arnold Daniëls het Woord Gods te Breedevoort niet meer verkondigd wordt — wat een ongeoorloofde toestand zou wezen — en dat het een onrecht is tegenover den pastoor zelf, waartegen Cantzler en Raeden in naam van den Koning, den grondheer, zouden moeten opkomen 3).

Niettemin verkreeg de rechter Frederik Raeshorn veertien dagen later van den rentmeester en den koster uit Aalten en van den koster Matthias Raestrup te Breedevoort zelf de volgende getuigenverklaringen:

1°. dat Arnold Daniëls de beide missen op weekdagen, die hij als vicarius van de Aaltener vicarie op de Haart 4) te lezen had, een jaar lang niet gecelebreerd had;

2°. dat hij, hoewel den dienst op Zon- en feestdagen wel verrichtende, ditzelfde, eveneens 's avonds het lof voor Onze Lieve Vrouwe, te Breedevoort ook had verwaarloosd;

3°. dat hij ook de diensten der St. Anna-vicarie te Breedevoort niet verricht had; en

4° op bevel van Gisbert van Heerde eenige vruchten der St. Anna-vicarie opgevraagd had, t. w. 5 malter rogge van Wesselinck en Jueden Bullenslo, die hij echter later weer terug had moeten geven.

Het meest gewichtige middel tot veroordeeling van den armen

1) Bedoeld worden bededagen.

2) Zoon van de bovengenoemde weduwe Van Mervelt; zie voor deze namen boven, blz. 17.

3) Eveneens bij schrijven aan den drost van 23 Juli 1573, Corr. v. h. Hof met het kwartier van Zutphen, min., no. 4515, R. A. Arnhem.

4) Een buurschap onder Aalten.

pastoor doet de reeds bovengenoemde Prior der Predikheeren te Zutphen den drost aan de hand: „Hadden Canceler ende Raede en de Munstersche Doemcoester geweten, dat hie eyn menedich verlopen monnick weer geweest”, zoo schrijft hij, „sie solden so niet voir hem an mijn Edelen Heren van Anholt hebben geschreven, ja, solden sonder twyffel dat contrarium gescreven hebben, diewyl hem gien onrecht geschiet, want hie der pastoriën niet ontfencklick is, daerom oick de collatio, institutio et possessio, als hie praetendeert, gans niet van werden kunnen sijn. Ende dat hie sich beroepet op synnen competenten rychter, daer hie sich to rechte biedet, moet hie totten prior bynnen Utrecht sich voegen, die zijn competens iudex is. Die sal hem oick sijn recht wal laten wedervaren, daerna hem tokomen sall, want dit niet die irste mael is, dat hie verlopen hefft”.

Met deze laatste beschouwing deed nu de heer van Anholt terstond zijn voordeel. Kanselier en Raden, die den drost het optreden tegen Arnold Daniëls kwalijk namen, liet hij antwoorden, dat het des pandheeren bevel en recht was; nergens was de pandheer op zulk soort van verzet gestuit. Bovendien zou de pastoor vooral om der wille van zijn bijzit de tusschenkomst van Kanselier en Raden hebben ingeroepen om weer te Breedevoort toegelaten te mogen worden. Maar den pandheer ging de zuiverheid van den Katholieken godsdienst boven alles 1). De Koninklijke Raden weken echter niet; tien dagen later vreesde de drost nog voor het dreigement van Daniëls, die voor de Mister poort was gekomen, dat hij met soldaten uit Arnhem weder zou keeren 2); en daarna meldde hij zijn heer, dat de geheele burgerij door den pastoor scheen samengeroepen te zullen worden. Onder-tusschen werd een rapport opgemaakt, waarin alle bezwaren tegen Arnold waren samengevat, en die wij grootendeels reeds kennen, n.l. 't verwaarloozen van bepaalde diensten, zijn leven in concubinaat („etliche kinder geworven”) en zijn vlucht uit het klooster te Utrecht, die hij zelf bekende. Nieuw is in het stuk alleen dit gedeelte:

„Item whoe ehr sich mit unnutzen smeheworden up bisschoppen, kanonick, monnick und dergelicken religiosen in siner predicatie dagelix geholden, wil men sich referert hebben tot den prioren und conventualen des conventz Schaer, itziger tidt binnen Brefordt resederende. Und so desselven conventz visitatoren korts hier gewest und sine missen t'doene gesien und predicatie gehort heben, sullen dieselve oick erkennen moten, dat sijn celebratie der missen und der gehoirte sante (?) worde siner predicatiën der catolischer religion gaer und gans contrarye”.

Met dit getuigenis moeten wij nu echter wel heel voorzichtig zijn.

1) Aldus schreef de drost dan ook aan het Hof met afschriften van de verklaringen der prioren van Zutphen en Utrecht als bewijsstukken, 30 Juli 1573, Corr. v. h. Hof met het kwartier van Zutphen, no. 4527, R. A. Arnhem.

2) Hetzelfde door getuigen voor den rechter verklaard, 11 Aug. 1573, Reg. no. 1248, K. 20, F. S.-S. Arch.

Uit de Geuzenperiode — de „goeserie” — van 1572 zal het niet moeilijk gevallen zijn, bezwarende punten tegen Daniëls naar voren te brengen. Kennelijk is hier echter een latere periode bedoeld; en de klooster-visitatooren hebben niet gezegd, maar „zullen wel moeten erkennen”, dat de prediking niet zuiver was. Onmogelijk is het natuurlijk niet, zelfs waarschijnlijk, dat een ex-monnik als Daniëls hier en toen niet meer slaafsch-traditioneel handelde en sprak. De gevolgtrekking te maken, dat hij Protestantsch gepredikt heeft, ware echter ongeoorloofd. Ten slotte wordt in ditzelfde stuk, ter verdediging tegen de opmerking van Kanselier en Raden, nog gezegd, dat na de verjaging van Arnold Daniëls conventualen van Schaer en de pastoor en kapelaan van Winterswijk in den dienst getrouw hebben voorzien.

Eindelijk is Dietrich van Bronckhorst duldensmoede. Kort en kloek deelt hij zijn drost mede, dat er met Arnold Daniëls afgerekend moet worden. In letterlijken zin vooreerst, maar uitsluitend over de maanden van zijn komst te Bredevoort tot aan den inval der Geuzen, meer niet. En vervolgens schrijft de pandheer grimmig: „soe hy sich mit syner huyren nit van daer maecken will, sein ick gewisslich bedacht, den dieffhenger tho beschicken, umb sie beide an eenen boem hangen t'laeten”. Want de verjaagde man scheen bij Kanselier en Raden zóó gesproken te hebben over de politieke daden van Dietrich, dat deze voor de ongenade van Alva begon te vreezen.

Arnold Daniëls heeft toen elders een goed heenkomen gezocht